

SEYYİD EBUBEKİR RÜSTEM PAŞA VE ELAZIĞ'DAKİ VAKIF ÇEŞMELERİ

Doç. Dr. Kürşat ÇELİK*

Giriş

Kelime olarak “durdurmak”, “alıkoymak” anlamlarına gelen vakıf terimi, İslâm hukukunda bir sistemi ifade etmektedir. Bu anlamda bir kişinin, mülkiyetine sahip bulunduğu menkûl veya gayr-i menkûlün bir kısmını veya tamamını Allah'ın rızasını kazanma arzusuyla, halkın herhangi bir ihtiyacını gidermek üzere dinî, hayrî ve sosyal bir amaca müebbeden tahsis etmesi demektir¹.

Türk-İslam yönetim anlayışına göre devletin görevi, adaleti sağlamak, tebaanın can ve mal emniyetini temin etmek ve inanç hürriyeti sağlamaktır. Bunların dışında kalan ve bir ülkenin gelişmişlik ve refah düzeyini gösteren eğitim, kültür, bayındırlık, sağlık ve sosyal yardım hizmetlerini yerine getirmek görevi vakıflara bırakılmıştı. Vakıflar aracılığıyla gerçekleştirilen, mektep, medrese dergâh ve kütüphane gibi eğitim ve ilim müesseseleri; cami, mescit, namazgâh gibi dini müesseseler; hastahane, tabhane, imaret ve kabristan gibi sosyal ve beledi müesseseler; yol, su, köprü, kaldırım, çeşme ve sebil gibi bayındırlık ve kültürel müesseseler, tarih boyunca vakıflar tarafından kurulmuş ve idare edilmişlerdir².

İslâm tarihinde sularla ilgili kurulan vakıflar Hz. Peygamber döneminde başlamıştır. Hz. Osman, hicretten sonra başta Medine halkının su ihtiyacını gidermek amacıyla yüksek bir meblağla Rume Kuyusu'nu satın alarak vakfetmişti. Peygamber'in övgüsüne mazhar olan bu davranış daha sonraki dönemlerde de pek çok Müslüman tarafından örnek alınmış ve su hizmetlerine yönelik vakıfların tesis edilmesinde teşvik edici unsur olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla birlikte su vakıfları da tesis edilmeye başlanmıştır. Hemen her padişah, inşa ettiği külliye için su getirtmiş, bu sularla ilgili hizmetlerin aksamaması için de vakıflar kurmuşlardır. Sularla ilgili vakıflar yalnızca padişahlar tarafından değil, saray mensubu hanımlar, ileri gelen devlet erkânı, ilim adamları ve her sınıftan halk tarafından da tesis edilmiştir³. Vakıf yolu ile vücut bulan su hayratları ve bu hayratların yaşatılması için onlara gelir

* Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, kcelik@firat.edu.tr.

¹ Bahaeddin Yediyıldız, “Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrat Sistemi”, *Osmanlılar*, 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.17.

² Nazif Öztürk, “Osmanlı Döneminde Vakıflar”, *Türkler*, 10, Ankara, 2002, s.440.

³ Ali İhsan Karataş, “Bursa Suları ve Su Vakıfları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/2, Bursa, 2008, s.387.

getiren vakıflara Osmanlı sınırları içerisindeki her yerde rastlamak mümkündür⁴.

Osmanlı Devleti, su kaynaklarının şehir içine taşınması ve şehirlerin muhtelif yerlerinde çeşme ve sebiller inşa ederek, Anadolu ve Orta Asya'da Türklerin önemli bir geleneği olan şehir çeşmeleri geleneğini de vakıflarla buluşturmuştur⁵.

Osmanlı idaresindeki Harput, vakıf müessesesinin çeşitli örneklerinin görüldüğü önemli bir Anadolu şehridir⁶. Toplumun en temel ihtiyaçlarından biri olan su ihtiyacı içinde Harput ve çevresinde de çeşitli vakıflar kurulmuştur⁷. 19. yüzyılda Harput'ta kurulan birkaç çeşme veya su vakfı şunlardır. Temmuz/Ağustos 1824'te Kesrik ve Perçenç köyleri arasında bulunan ve Mahmud Pınarı ismiyle anılan su kaynağının harap olması ve suyunun azalması nedeniyle es-Seyyid el-Hac Hafız Ali Efendi tarafından su kaynağının bakım ve onarımı için bir vakıf kurulmuştur. el-Hac Hafız Ali Efendi pınarın bakım ve onarımı içinde Kesrik köyünden Mehmed bin Mustafa'yı müteveli olarak tayin etmiştir⁸.

Harputlu es-Seyyid el-Hac Ahmed Efendi bin es-Seyyid Mehmed Said Efendi, Hoca Mescit mahallesinde Meydan çarşısı başında ve kuyumcuların altında, fırının yanında Han pınarı⁹ olarak isimlendirilen, pınarın bakım ve

⁴ Su vakıfları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Güneri, "Vakıf Sular ve Su Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, IX, Ankara, 1971, s.67-79; Nusret Çam, "Gaziantep'te "Kastel" Adı Verilen Su Tesisleri", *Vakıflar Dergisi*, XVIII, Ankara, 1984, s.165-179; Naci Yüngül, "Trabzon'daki Haznedarzâde Abdullah Paşa Çeşmesi", *Vakıflar Dergisi*, XIX, Ankara, 1985, s.261-266; Sibel Kavaklı, "1890 ve 1895 Yılları Arasında Gaziantep'in Medrese, Yemek, Su ve Çeşme Vakıfları", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20/1, *Kastamonu*, 2012, s. 313-326; Ali İhsan Karataş, "Bursa Suları ve Su Vakıfları" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/2, Bursa, 2008, s.379-417; Fatma Şensoy, "Kamusal Hizmetlerin Karşılmasında Vakıflar: Vakıf Sular Örneği", *Sivil Toplum*, 15, Temmuz-Eylül 2006, s. 73-86; İbrahim Ateş, *Kanuni Sultan Süleyman'ın Su Vakfiyesi*, Ankara 1987; Güven Dinç, Cemil Çelik, "Osmanlı Dönemi Kıbrıs Su Vakıfları (1571-1878)", *Mediterranean Journal of Humanities*, II/1, Antalya, 2012, 37-59.

⁵ Mustafa Güler, "Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları", *Türkler*, 10, Ankara, 2002, s.474.

⁶ Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Mehmet Ali Ünal, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Vakıf ve XVI. Yüzyılda Harput'taki Vakıflar*", (2. Vakıf Haftası, 3-9 Aralık 1984), Ankara, 1985, s.182-186; Mehmet Ali Ünal, "*Molla Ahmet Peykerci ve Külliyesi Vakıfları*", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 43, Ankara, 1986, s.145-157; Mehmet Ali Ünal, *16. Yüzyılda Harput Sancağı*, Ankara, 1989; Fahrettin Tızlak, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Harput Vakıfları*, *Vakıflar Dergisi*, XXII, Ankara, 1991, s.69-75; Alpay Bizirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, Ankara, 2002; Kürşat Çelik, "R.1284/M.1868-1869 Tarihli Muhasebe-i Evkâf-ı Hümayun Defteri'ne Göre Mamuratülaziz Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, 40, Ankara, 2013, s. 143-163.

⁷ Harput ve çevresinde elli beş adet çeşme bulunmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, 1, İstanbul, 1958, s.367-376.

⁸ *Harput Şer'iyye Sicili* 398, Belge No:2; Fahrettin Tızlak, *398 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili M. 1814/1815-1839 (H. 1230-1255)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1987, s. 34.

⁹ İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, 1, İstanbul, 1958, s.369.

tamiri için yine Han Pınarı yakınında bulunan pastacı dükkânının gelirinin bir bölümünü 27 Ağustos 1828'de vakf etmiştir¹⁰.

Harputlu Hüseyin Ağa bin Ali Ağa'da Haziran/Temmuz 1831'de Mezra'da inşa ettirdiği Acı suyun (şifalı) bakım ve tamiri için Sürsürü köyündeki boyahanesindeki gelirinin bir kısmını vakfetmiş ve vakfa müteveli olarak es-Seyyid Abdülhalim Efendi'yi atamıştır¹¹.

10 Temmuz 1833'de ise şehrin en meşhur ailesi olan Çötelizadelerden, el-Hac İshak Paşa, Ağa Camii mahallesinde Kayabaşı mevkiindeki mescid-i şerifin tamiratının yapılması ile birlikte burada namaz kılmaya gelenlerin ihtiyaçlarını görmeleri için bir musluk inşa ettirerek vakfetmiştir. Bu vakıf için el-Hac İshak Paşa, toplam 3000 kuruşluk bağış yapmıştır¹².

Yukarıda vermiş olduğumuz bu örneklerde de görüldüğü üzere Harput şehrinin su ihtiyacının karşılanması için şehir sakinlerinden durumu iyi olanlar çeşitli isimlerle vakıflar kurmuşlardır. Bu vakıflar kimi zaman bir mescide namaz kılmaya gidenlerin abdest alması için, kimi zaman bir mahallenin veya köyün su ihtiyacının karşılanması için olabildiği gibi bazen de şifa amacıyla inşa edilen acı su olarak tabir edilen su kaynakların bakımı için kurulmuş vakıflardır. Rüstem Paşa'nın Elazığ'da yaptırmış olduğu çeşme vakıfları ise yukarıda belirtmiş olduğumuz vakıflarla belki aynı amaç için yapılmış olabilir. Ancak maddi boyutu ve çeşme sayısı ile kuran kişinin Harputlu olmaması özellikleri ile diğer su vakıflarından farklı özellikler taşımaktadır. Bu sebeplerle olsa gerekir ki halkın vefakârlık ve kendisine verilen kıymete bir karşılık olarak günümüzde de Rüstem Paşa'nın çeşme yaptırdığı mevkii onun ismiyle anılmaktadır.

1.Seyyid Ebubekir bin Rüstem Paşa (Rüstem Paşa)

Rüstem Paşa, yeniçeri ocağında yetişmiş bir devlet adamıdır. İlk görevini ise nizamiye ordusunda süvari olarak yapmıştır. Kısa süre sonra Mir alay ve 1840'ta Süvari livası olmuştur. 1842'de Ferik¹³ olup aynı yıl Ankara'ya vali olarak atanmıştır. Böylelikle Hassa ordusu erkânından da olmuştur. 1843'de Rüstem Paşa'ya vezirlik rütbesi verilerek, Anadolu Ordu Müşiri olarak Harput'a atanmış¹⁴ ve burada iki yıla yakın bir süre görevde bulunmuştur. 1846 yılında

¹⁰ Harput Şer'iyye Sicili 398, Belge No:61; Fahrettin Tızlak, 398 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili M. 1814/1815-1839 (H. 1230-1255), s. 91-92.

¹¹ Harput Şer'iyye Sicili 398, Belge No:177, 178, 180; Fahrettin Tızlak, 398 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili M. 1814/1815-1839 (H. 1230-1255), s. 273-277.

¹² Harput Şer'iyye Sicili 398, Belge No:116; Fahrettin Tızlak, 398 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili M. 1814/1815-1839 (H. 1230-1255), s. 182-185.

¹³ Ferik, Osmanlı askeri teşkilatında kolordu komutanı veya günümüzde Orgeneral veya Korgeneral unvanlarına denk gelen askeri bir rütbedir. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara, 1998, s.260.

¹⁴ BOA, HAT, 1638-44, 20 Şaban 1259 H. (15 Eylül 1843H.).

Anadolu Ordusu Müşiri Rüstem Paşa bu görevinden alınıp Bursa'da ikamete memur edilerek yerine Haleb Valisi Osman Paşa tayin edilmiştir¹⁵.

Rüstem Paşa, Edirne valisi Osman Nuri Paşa'dan sonra 1846'da Edirne valiliğine atanmış oradan sonra ilk olarak Yanya'ya vali olarak görevlendirilmiştir¹⁶. Bu görevinden kısa süre sonra 1850'de Trabzon valiliği görevine atanmıştır¹⁷. Yanya valisi Ali Rıza Paşa'nın görevinden azledilmesi ile Trabzon valiliğinden alınarak 1853'te ikinci defa Yanya'ya vali olarak tayin edilmiştir¹⁸. Bu görevinde sadece dört ay gibi kısa süre sonra Ağustos 1853'de Selanik valisi Salih Paşa ile becayiş yaparak Selanik valisi olarak görevine devam etmiştir¹⁹. Şubat 1854 tarihinde ise Edirne valiliğine ikinci defa görevlendirilmiştir²⁰. 1856'da ordunun ihtiyacı için yapılan erzak alımında usulsüzlük yaptığı gerekçesiyle Edirne valiliği görevinden azledilerek Bursa'ya sürgüne gönderilmiştir²¹. 1859'da affedilerek Üsküp valiliğine atanmış²² ve hastalanarak görevinden alındığı 1863 yılına kadar bu görevde bulunmuştur²³. Rüstem Paşa 1865'de vefat ettikten sonra Üsküdar'da Nasuhi tekkesine defnedilmiştir²⁴.

2.Rüstem Paşa ve Elazığ'daki Vakıf Çeşmeleri

Rüstem Paşa'nın Çeşme vakıflarını neden Mezra'da veya bugünkü Elazığ'da yaptığını anlamak için o günün şartlarındaki Elazığ'ı bilmemiz gerekmektedir. Mehmed Reşid Paşa döneminde Ağavat mezrasında (eski adıyla İğiki bugünkü adıyla Aksaray) Çötelizadelere ait bir konağa Hükümet Erkânını yerleştirmesiyle devlet erkânı Mezra'ya taşınmıştır. Yine aynı köy civarında bir hastahane inşasına başlanmış, Hüseyinik köyü civarında askeri kışla ve büyük bir cephanelik inşaatının da temelleri atılmıştır²⁵. Mehmed Reşid Paşa döneminde yapımlarına başlanan Hüseyinik köyü civarındaki kışla ve cephanelik dışında, 1845'te İğiki köyü civarında yeni kışla ve askeri hastanenin yapılması kararlaştırıldığından Mayıs ayı içerisinde Saray adı verilen (Çatal Mezra) civarında dört dönüm arazi istimlak edilerek arsa temin edilmişti. Yeni kışlanın yapımı devam ederken kışla inşaatının yakınlarında hastanenin de keşifleri yapılmaya başlanmıştı. Bununla birlikte Mehmet Reşid Paşa zamanında Hüseyinik'te yaptırılan ve yıpranmış bir halde bulunan kışlanın da tamirâtı

¹⁵ BOA, HAT, 1645-10, 06 Receb 1262 H.(30 Haziran 1846 M.)

¹⁶ Yanya'da vali olarak görevli iken Harput'taki bazı mülklerini sattığı da bilinmektedir. BOA, A.MKT, 163-30, 14 Muharrem, 1265 H. (10 Aralık 1848 M.).

¹⁷ BOA, A.AMD, 16-80, 27 Rebiülevvel 1266 H.(10 Şubat 1850 M.).

¹⁸ BOA, A.MKT.NZD, 76-16, 27 Cemaziyelahir 1269 H. (7 Nisan 1853 M.).

¹⁹ BOA, A.MKT.NZD, 87-24, 17 Zilkade 1269 H. (22 Ağustos 1853 M.).

²⁰ BOA, A.DVN, 95-21, 6 Cemaziyellevvel 1270 H. (4 Şubat 1854 M.).

²¹ BOA, A.MKT.UM, 223-98, 02 Cemaziyelahir 1272 H. (M); BOA, A.MKT.UM, 281-2 09 Ramazan 1273 H. (M.).

²² BOA, İ.DH, 397-26287,11 Receb 1274 H. (M.).

²³ BOA, A.MKT.NZD, 308-23, 18 Şaban 1276 H. (M).

²⁴ Mehmet Süreyya, *Sicil-i Osmani*, 6, (Yay. Haz.: Nuri Akbayer), İstanbul, 1996, s.1401-1402; Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali* (1839-1922), İstanbul, 1996, s.37.

²⁵ Ahmet Aksın, "Harput'un Mezra'ya Taşınması Sürecinde İlk Vilayet Konağı", *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu 23-25 Mayıs 2013*, 1, Elazığ, 2013, s.102.

yapılmaktaydı. 1845 tarihinden sonra Harput için idari alanda da çok önemli değişiklikler yapılmıştır. İlk olarak Harput Sancağı ile Maden-i Hümayun Kazaları, Diyarbakır Eyaletinden çıkarılarak ayrı bir mutasarrıflık haline daha sonra da eyalet haline dönüştürülecekti²⁶. 1846 yılında Anadolu Ordu Merkezi olan Harput'ta Ordu Müşirliğinin kullanması amacıyla yine *Saray* denilen bölgede bir konak satın alınacak ve satın alınan konak bir takım düzenleme ve genişletme çalışmalarıyla Ordu Müşirliği hizmetine verilecekti²⁷.

Harput'un eyalet haline dönüştürülmesi ve vilayet makamının da Mezra'da yer alması Harput şehrinin her geçen gün önemini kaybetmesine neden olurken Mezra'da yeni kurulan şehrin ise önem kazanmasına vesile olmuştur. Yapılan idari ve askeri düzenlemelerle önemi artan Mezra'da vilayet konağı ve çevresinde evlerin sayısı artmaya, yeni dükkân ve caddeler açılmaya başlanmıştır. Yeni yerleşim yerleri açılırken çeşitli eksiklik ve sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Bu ihtiyaçların başında halkın temel ihtiyaç maddesi olan su gelmekteydi. İşte bu dönemde Rüstem Paşa (1843-1846) görevde bulunduğu Harput'ta şehrin gelişmekte ve yer değiştirmekte olduğunun farkına varmış ve bu nedenle yeni kurulan şehrin temel ihtiyaçlarından suyun tedarik edilmesi için çeşme vakfı kurmuştur. Rüstem Paşayı, diğer askeri görevlilerden ayıran en önemli özelliği, yeni kurulan şehrin kalkınması için kurmuş olduğu çeşme vakfidir. Osmanlı devlet adamları tarafından vakıf kurma geleneğinin son dönem temsilcilerinden biri olması bakımından da Rüstem Paşa'nın kurmuş olduğu vakıf önemlidir. Bundan öncece Harput ve çevresinde idareciler tarafından kurulmuş çeşitli vakıflar bulunmaktadır. Bunlar arasında en iyi bilinenler Yusuf Ziya Paşa Külliyesi vakfı²⁸ ve Hafız Mustafa Paşa vakfidir²⁹.

Rüstem Paşa'nın Elazığ'daki çeşme vakıfları ile ilgili iki adet vakfiye bulunmaktadır. Bunlardan ilki 392 Numaralı Harput Şer'iyye Sicilinde belge no 50'de kayıtlı³⁰ iken bir diğeri ise Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 581/2 nolu defter ve 266 sıra numarası ile 263-264 sayfalarında yer almaktadır³¹. Kayıtların ikisi de Şubat/Mart 1846 M. (Evâil-i Rebiülevvel 1262 H.) tarihine aittir.

Ebubekir Rüstem Paşa, vakfiyesini Harput'un eski müftüsü el-Hac Yunus ibn-i Mehmed Efendi karşısında beyan etmiştir. Rüstem Paşa, vakfiyesinde

²⁶ Ahmet Aksın, *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ, 1999, s.56.

²⁷ Ahmet Aksın, "Harput'un Mezra'ya Taşınması Sürecinde İlk Vilayet Konağı", *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu 23-25 Mayıs 2013*, 1, Elazığ, 2013, s.109-110.

²⁸ Kürşat Çelik, "Keban'da Yusuf Ziya Paşa Külliyesi Vakfı", *Harput Araştırmaları Dergisi*, 1/1, (Mart 2014), Elazığ, 2014, s.49-65.

²⁹ Kürşat Çelik, "Hafız Mustafa Paşa Vakfiyesi", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turki*, 9/4, Ankara, 2014, s.1261-1272.

³⁰ *Harput Şer'iyye Sicili* 392, Belge No:50; İbrahim Yılmazçelik, *392 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili H. 1260-1264 (M. 1844-1848)*, Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1987, s. 105-109.

³¹ VGM. Def., 581/2, Belge No: 266, s. 263-264.

vakfa gelir olarak bir taraftan yol diğer taraftan Kahveönü diye tabir edilen yer ile bir taraftan Emin Efendizade tarlası ile sınırlı olan ve etrafı duvarla çevrili toplam uzunluğu 39075 zira³² (22.435 m² veya 24,5 dönüm) bahçesini vakf etmiştir. Bahçe ile birlikte 90 zira (51,5 m²) uzunluğunda bir kahvehane ile bunun karşısında bir tarafı yol, bir tarafında Karabet zimmi ile Asâkir-i Şahaneden Alay Emîni Ahmed Ağa'nın evi bulunan her biri 63,5 zira (36,5 m²) boyunda altı adet dükkânı da vakfa akar olarak bırakmıştır.

Vakfa müteveli olarak kendisini atayan Rüstem Paşa, vakfiyesinde kendisinden sonra ise “evlad ve ahfadımın batnen ba'de ekber ve erşadını” ifadesiyle de kendi soyundan gelenlerin müteveli olmasını şart koşmuştur. Dünya döndükçe bu şarta riayet edilmesini vakfiyesinde önemle vurgulamıştır. Ancak kendisinden sonra oğlu İbrahim Ağa bu şartı değiştirmiştir. Rüstem Paşa, vakıf mülklerinin rayicine göre uygun miktarlara kiraya verilerek işletilmesini vakıf mülklerinden bahçe duvarlarıyla dükkânların bakım ve tamiratının düzenli olarak yapılmasını istemiştir. Rüstem Paşa'nın bu isteği ile vakıf mülklerinin korunması ile vakfın uzun ömürlü olmasını amaçladığı görülmektedir.

Rüstem Paşa, vakfiyesinde inşa ettirdiği iki çeşme ile de ilgili detaylı bilgilere yer vermiştir. Rüstem Paşa vakfiyesinde “İbadullahın ırvâ ve iskâ olunmak için” şeklindeki ifadesi ile çeşmeleri yapmasının amacını açıklamıştır ki bu ifadeye göre çeşmeler halkın su ihtiyacına çözüm bulma amacıyla yapılmıştır. Günümüzde halen Elazığ ili Rüstem Paşa mahallesinde bulunan çeşmenin kaynağı ise Zağferan (Zafran) köyünün hemen altından çıktığı belirtilmiştir. Vakfiyede bu suyun yer altında bulunan künk veya suyolları ile su bentlerinin düzenli olarak bakımlarının yapılması ve halkın buradan sürekli olarak istifade etmesinin sağlanması vakfiyede öncelikli şartlar arasında yer almıştır. Rüstem Paşa, Mezra'ya yarım saat mesafede bulunan Keban'da yol üzerinde bulunan arsası üzerine inşa ettirdiği taş kemerli ve üstü düzleştirilmiş olan diğer çeşmenin de yer altında bulunan künk veya suyolları ile su bentlerinin düzenli olarak bakımlarının yapılması halkın burada istifa etmelerinin sağlanmasını da vakfiyede belirtmiştir. Bu çeşmenin kaynağı ise Keban'a bağlı Çataloğlu mezarası veya köyünde olduğu vakfiyede kayıtlıdır. Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla iki çeşmenin de kaynakları çeşmelerden uzak mesafede bulunuyordu. Bunun için çeşmelerin bulunduğu mevkiye kadar yer altından suyolları ile getirilmişti. Zamanın tabii şartları düşünüldüğünde kaynaklardan çeşmelere kadar suyun yer altından götürülmesi ve bunun sürekli olarak halkın istifade edeceği şekilde bakımlarının yapılması maddi olarak büyük bir maddi külfeti beraberinde getirmekteydi. Muhtemelen Rüstem Paşa'da bu nedenle şehrin en gözde yerinde bulunan mülklerini bu amaca hizmet için vakfetmişti.

Rüstem Paşa, düzenlediği vakfiyesinde vakfın elde etmiş olduğu gelirlerinden öncelikle Keban yolu üzerindeki çeşme ile Mezra'da inşa ettirdiği

³² 1 zira= ortalama 0.57417m².

çeşmenin tamir ve bakımlarının yapılmasına öncelik vermiştir. Bu çeşmelerin bakımından sorumlu olacak su yolcusu veya görevlisine aylık on beş kuruş ücret ödenmesini belirlemiştir. Vakıf gelirlerinin toplanması, mülklerinin bakımlarının yapılması ile çeşmelerinin denetlenmesi işlerini yürütmek üzere nazır olarak Harput eski müftüsü el-Hac Yunus Efendi'nin arkadaşı müderris es-Seyyid el-Hac Mehmed Efendi tayin edilmiş ve bu görevine karşılık aylık elli kuruş maaş bağlanmıştır. Rüstem Paşa, kurduğu vakfa kendisini mütevellî olarak atamış ve mütevellî ücreti olarak 100 kuruş verilmesini kayıt ettirmiştir³³.

Rüstem Paşa, vakıf gelirlerinin masraflar ve görevli ücretleri çıktıktan sonra fazla gelmesi halinde yarısının evlatlarına verilmesini diğer yarısının ise vakıf mütevellisinde tutulmasını istemiştir. 392 Numaralı Harput Şer'iyye Sicilindeki vakfiyede ise vakfın gelir fazlasının, müsakkafât veya tarla gibi vakfa gelir getirici yatırımlar yapılarak değerlendirilmesi şeklinde kayıtlıdır³⁴. Vakfiyede ayrıca meydana gelecek herhangi bir bozukluk veya değişme sonucunda bir durumun gelişmesi halinde vakıf gelirlerinin Haremeyn-i Şerifeyn'de bulunan fakirlere dağıtılması da belirtilmiştir.

Vakfiyede vakfa şahitlik edenler ise Harput müftüsü Mahmud Rıfki Efendi, eski müftülerden el-Hac Ömer Naimi Efendi ile el-Hac Ali Efendi, şehir eşrafından Çemişkezekli Hoca Hafız Mehmed Efendi ve Üngüzekli el-Hac Yunus Ağa idi³⁵. Vakfın sahih ve uygun olduğu da vakıf müfettişi Mehmed Rüşdi Efendi tarafından 2 Temmuz 1846 M. (8 Receb 1262 H.) tarihinde kontrol edilerek tasdik edilmiştir³⁶.

Vakfın gelirlerinin giderlerinden fazla olmasından dolayı zamanla elde edilen fazla gelirlerle sekiz adet daha dükkân inşa edilerek, vakıf mülkleri arasına dâhil edilmiştir³⁷. Bu yönüyle vakfiyede de belirtilen hususlara riayet edildiğini söyleyebiliriz.

Ebubekir Rüstem Paşa'nın vefatıyla vakıf mütevellisi olarak oğlu İbrahim Ağa görevi devr almıştır. İbrahim Ağa, vakıf mütevellisi olduktan sonra vakıfla ilgili köklü değişiklikler yapmıştır. Yapmış olduğu değişiklikler 30 Temmuz 1861 M. (22 Muharrem 1278 H.) tarihli vakfiyesinde kayıtlıdır³⁸.

İbrahim Ağa, vakfiyede yeni inşa edilmiş sekiz adet dükkân ile birlikte vakfın toplam on beş dükkân ve bir bahçe ve bir kahvehanesi olduğu belirttikten sonra su yollarının bakım ve onarımından sorumlu olan su yolcusuna verilen on

³³ VGM Def. No: 306, s.244; Ev.d. No: 21601, s.2.

³⁴ Harput Şer'iyye Sicili 392, Belge No:50.

³⁵ 392 numaralı Harput Şer'iyye Sicilinde şahitlerin kimler olduğu belirtilmemiştir. Şahitlerin kimler olduğuna dair bilgi VGM. Df. 581/2, Belge No: 266, s. 264 de kayıtlıdır.

³⁶ VGM Def. No: 306, s.244; Ev.d. No: 21601, s.2.

³⁷ VGM Def. No: 304, s.60.

³⁸ VGM Def. No: 583, s.140.

beş kuruş aylığa beş kuruş zam yapılarak yirmi kuruşa çıkartmıştır. Vakfın nazırlık görevine ise eskiden el-Hac Mehmed Efendi yürütmekte iken yeni vakfiye de getirilen bir şart ile kasabada müftü kim olur ise bu görevi yürütmesini şart koşturmuştur. Nazırlık görevine bakan kişiye de aylık beş kuruş maaş verilmesini belirtmiştir ki bu yeni şarta göre vakıf nazırının önceden elli kuruş maaş aldığı göz önüne alındığında kırk beş kuruşluk bir indirim yapılmıştır. Vakfiyede yapılan en önemli değişiklik ise mütevellî ile ilgili yapılan düzenlemedir. İlk vakfiyede, vakıf mütevellisi olarak Rüstem Paşa kendi soyundan gelenlerin vakıf mütevellisi olmasını şart koşturmuş iken oğlu İbrahim Ağa ise vakıf mütevellisi olarak kendinden sonra Divriği kasabasında İmamoğlu mahallesinde bulunan Göresenlizade Ahmed Efendi ibn-i el-Hac Mustafa Efendi'nin mütevellî olarak atanmasını, Mustafa Efendi den sonra ise onun soyundan gelenlerin mütevellî olmasını kararlaştırmıştır. Vakıf mütevellisine ödenen aylık yüz kuruşluk maaşı da on kuruş olarak belirleyerek doksan kuruşluk bir indirim yapmıştır.

İbrahim Ağa'nın yapmış olduğu yeni düzenleme ile vakfın personel giderlerinde ciddi bir azalmanın yaşandığı ve vakıf idaresini yeni bir ailenin üstlendiği görülmektedir.

Tablo I. Ebubekir Rüstem Paşa'nın Elazığ'daki Çeşme Vakfının 1861-1869 Tarihleri Arasındaki Gelir ve Giderleri³⁹

Sıra No	Gelir Kalemleri	Miktarı		Sıra No	Gider Kalemleri	Miktarı	
		Kuruş	Para			Kuruş	Para
1	Bahçenin (1277 R.) senesi kira geliri	914	--	1	Çeşmenin suyolları tamirâtı ile bahçenin duvar masrafı (1277 R. Senesi)	500	--
2	Kahvehanenin (1277 R.) senesi kira geliri	200	--	2	Çeşmenin suyolları tamirat masrafı (1279 R. Senesi)	300	--
3	On üç adet dükkânın (1278 R.) senesi kira geliri	1110	--	3	Dükkânların tamirat masrafı (1279 R. Senesi)	500	--
4	Kahve, bahçe ve dükkânların (1279 R.) senesi kira geliri	2325	--	4	Bahçenin duvar tamirâtı masrafı (1280 R. Senesi)	400	--
5	Kahve, bahçe ve dükkânların (1280 R.) senesi kira geliri	2072	--	5	Çeşmenin suyolları tamirâtı masrafı (1280 R. Senesi)	600	--
6	Kahve, bahçe ve dükkânların (1281 R.) senesi kira geliri	2255	--	6	Yeni inşa edilen evin bedeli (1281 R. Senesi)	13251	20

³⁹ Ev.d. No:20251, s.131.

7	1281 R. Senesinde inşa edilen evin kira geliri	120	--	7	Çeşmenin suyolları ve dükkânların tamirat masrafı (1281 R. Senesi)	158	20
8	Kahve, bahçe, ev ve dükkânların (1282 R.) senesi kira geliri	3989	--	8	Çeşmenin suyolları tamirat masrafı (1282 R. Senesi)	100	20
9	Kahve, bahçe, ev ve dükkânların (1283 R.) senesi kira geliri	2833	20	9	Kahvehane ve dükkânların tamirat masrafı (1282 R. Senesi)	900	20
10	Kahve, bahçe, ev ve dükkânların (1284 R.) senesi kira geliri	2552	30	10	Çeşmenin suyolları ile kahvehane ve dükkânların tamirat masrafı (1283 R. Senesi)	679	10
11	Toplam	18371	10	11	Çeşmenin suyolları ile kahvehane ve dükkânların tamirat masrafı (1284 R. Senesi)	971	--
				12	Toplam	18371	10

Yukarıdaki tablo incelendiğinde toplam sekiz yıllık sürede vakfın yıllık ortalama 2296 kuruş geliri bulunur iken buna karşılık yıllık giderleri ise ortalama 640 kuruşa tekabül etmiştir⁴⁰. Vakfın her yıl ortalama 1650 kuruşluk bir gelir fazlası ortaya çıkmıştır. Bu fazla gelir ile uygun şekilde tasarruf edilerek, vakfın kurulurken altı dükkân, bir bahçe ve bir kahvehane gayr-i menkul sayısı, zamanla on beş dükkân, bir kahvehane ve bir bahçeye ulaşılmıştır. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla vakıf yöneticilerinin gelirleri iyi değerlendirdiğini, vakfın her geçen gün mülk sayısında bir artışın yaşandığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Vakfın gider kaleminden anlaşıldığı kadarıyla çeşme, bahçe duvarı, kahvehane ve dükkânların tamirâtı vakfın temel giderlerini oluşturmuştur. Zamanla vakfın mülklerinin harap olması ile birlikte Rüstem Paşa'nın kurmuş olduğu vakfın gelirlerin de ciddi azalmalar yaşanmış. Vakfın tasarruflarını işletmekle sorumlu olan Binbaşı Göresenlizade Hafız Hasan bin Hacı Hafız Efendi ile İplikçizade Hacı Mehmed Ağa'nın vekilleri olan Hacı Emin Ağa, vakfın 1875'de tüm mülklerinden toplam altı yüz kuruş gelir elde edildiği bu miktarın ise çeşmelerin suyolları ile bahçenin yıllık masraflarına dahi kifayet etmediğini ifade etmişlerdir⁴¹. Bunun üzerine vakfın yöneticileri vakıf mülklerinin işletilmesi için başkalarına hisseli olarak devredilmesi gerektiğini evkaf idaresine bildirmişlerdir. Yapılan inceleme neticesinde vakıf

⁴⁰ Bu hesaplama yapılırken 1281 R. yılında inşa edilen ev için harcanmış olan 13.251 kuruş dâhil edilmemiştir.

⁴¹ EV.MKT, 619-75, 4 Muharrem 1289 H. (14 Mart 1872 M.).

mülklerinin işletme hakkının 62.500 kuruşa devredilmesinin uygun olacağına karar verilmiş. 1875 yılında vakfın mülkleri işletilmek üzere dört hisse olarak bir hissesi topçu livası merhum Salih Paşazade Hasan Bey'e bir hissesi Osmanlı tebaası olan Mamuratülaziz sakinlerinden Katolik Mağdis Mardiros oğlu Mağdis Hacadur'a, bir hissesi yine Mehas ve Avades oğlu Mağdis Agoba ve bir hissesi Keşiş Serkis'in oğulları Toros, Kespar, Karabet, Mıgırdiç'e yetmiş beş bin kuruşa devredilmiştir⁴².

Vakıf mülklerinin tasarruf hakkını alan hissedarlar daha fazla gelir sağlamak amacıyla bahçe, kahvehane ve dükkânları yıkarak yerlerine ev, bahçeli ev ve ahır yapmışlardır. Rüstem Paşa vakfına ilişkin bu değişiklikler 1921 tarihine ait bir kayıta daha net bir şekilde görülmektedir. Bu vakıf kaydına göre Rüstem Paşa'nın vakıf mülklerinin tamamı gayr-i müslimler tarafından işletilmekte olup bunlar, Keşiş oğlu Arakil, Keşiş oğlu Ohannes, Keşiş oğlu Kesbar, Mağdis oğlu Serkis, Mehas oğlu Hacadur, Terzi Kefur oğlu Karabet, Katolik (?) İstapan, Karabet oğlu Arvat ve Tartu idi. Bunların elinde bulunan vakıf mülkler ise iki ahır, dört ev, üç ev ile arsa, yedi adet bahçeli evden ibaretti. Bu mülklerden yıllık olarak 21.830 kuruş gelir elde etmekteydiler. Bu mülklerin kiracılarının tamamı ise Müslüman ahali idi⁴³. Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Rüstem Paşa'nın kurmuş olduğu vakfa ait mülklerin, işletmecileri ve zamanda değişmesine rağmen sürekli kâr getiren bir özelliğe sahip olmuşlardır. Bu durumun ortaya çıkmasında vakıf mülklerinin şehrin güzide bir yerinde olması imkân sağlamıştır. Böylece Rüstem Paşa vakfı Osmanlı'nın son dönemlerine kadar asli görevi olan şehir halkının su ihtiyacını karşılama görevini de yerine getirmiştir.

Sonuç

İnsanın Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla yapmış olduğu hizmetleri, insanlar tarafından yüzyıllar yıllar sonra bile hatırlanmaktadır. Bazen yapılan bu hayır işleri yapanın ismini ebedi kılacak bir yapıya manevi boyut kazandırabilmektedir. Anadolu'nun güzide bir noktasında bulunan Elazığ şehrinde çeşitli devlet görevlileri gelip geçmiştir. Ancak buradaki insanların hafızalarında şehir için kendisinden bir şeyleri feda edebilmiş insanların ismi geride kalmıştır. Örneğin, Ahmet İzzet Paşa, Yusuf Ziya Paşa gibi devlet görevlileri yaptırmış oldukları camileri ile isimleri günümüzde yaşamaktadır. Yine Rüstem Paşa'nın ismi pek çok insanımız hatırlamasa bile yaptırmış olduğu çeşme vakfı sayesinde çeşmenin bulunduğu mevkii de anılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde vakıflar, toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında önemli rol oynamışlardır. Rüstem Paşa'nın kurmuş olduğu çeşme vakfı, vakıf kültürünün bir örneği olmakla beraber, vakıfların toplumun ihtiyaçlarının giderilmesinde önemli rol oynadıklarının günümüzde canlı bir örneği olarak ayakta durmaktadır. Yine Rüstem Paşa'nın sadece iki yıl görev yapmış olduğu şehre on iki adet dükkân, bir kahvehane ve bir bahçeyi vakfetmesi takdire şayan bir

⁴² EV.MKT, 770-37, 4 Mart 1291 R. (16 Mart 1875 M.).

⁴³ VGM Def. No: 313, s.100.

davranış örneğidir. Osmanlı devlet adamlarının halkın sıkıntılarını çözmek için nelerden feragat ettiklerinin de göstergesidir. Anadolu insanının da kendisine karşılık yapılan iyiliği unutmadığının bir ifadesi vakıf kuranların isimlerinin yüzyıllar geçse bile yaşatılması olsa gerektir. İşte, Rüstem Paşa'nın ismi, günümüzde halen asli vazifesini yerine getiren çeşmesinin bulunduğu mevkide yüzyıl geçmesine rağmen yaşamaktadır.

KAYNAKLAR

A. Arşiv Kaynakları

1. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

VGM Def. No: 266, 304, 313, 581/2, 583.

2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

A.AMD, 16-80, 27 Rebiülevvel 1266 H.(10 Şubat 1850 M).

A.DVN, 95-21, 6 Cemaziyelevvel 1270 H. (4 Şubat 1854 M.).

A.MKT, 163-30, 14 Muharrem, 1265 H. (10 Aralık 1848 M.).

A.MKT.NZD, 308-23, 18 Şaban 1276 H. (M).

A.MKT.NZD, 76-16, 27 Cemaziyelahir 1269 H. (7 Nisan 1853 M.).

A.MKT.NZD, 87-24, 17 Zilkade 1269 H. (22 Ağustos 1853 M.).

A.MKT.UM, 223-98, 02 Cemaziyelahir 1272 H. (M);

A.MKT.UM, 281-2 09 Ramazan 1273 H. (M.).

HAT, 1638-44, 20 Şaban1259 H. (15 Eylül 1843H.).

HAT, 1645-10, 06 Receb 1262 H.(30 Haziran 1846 M.)

İ.DH, 397-26287,11 Receb 1274 H. (M.).

EV.MKT, 619-75, 4 Muharrem 1289 H. (14 Mart 1872 M.).

EV.MKT, 770-37, 4 Mart 1291 R. (16 Mart 1875 M.).

Ev.d. No: 21601, 20251.

Harput Şer'iyye Sicili: 392, 398.

B. Tetkik Eserler

AKSİN, Ahmet, "Harput'un Mezra'ya Taşınması Sürecinde İlk Vilayet Konağı", *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu 23-25 Mayıs 2013*, 1, Elazığ, 2013, s.101-111.

AKSİN, Ahmet, *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ, 1999.

ÇELİK, Kürşat, "Hafız Mustafa Paşa Vakfıyesi", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turki*, 9/4, Ankara, 2014, s.1261-1272.

ÇELİK, Kürşat, "Keban'da Yusuf Ziya Paşa Külliyesi Vakfı", *Harput Araştırmaları Dergisi*, 1/1, Elazığ, 2014, s.49-65.

ÇELİK, Kürşat, “R.1284/M.1868-1869 Tarihli Muhasebe-i Evkâf-ı Hümayun Defteri’ne Göre Mamuratülaziz Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, 40, Ankara, 2013, s. 143-163.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara, 1998.

GÜLER, Mustafa, “Osmanlı Devleti’nde Haremeyn Vakıfları”, *Türkler*, 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.470-482.

KARATAŞ, Ali İhsan, “Bursa Suları ve Su Vakıfları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/2, Bursa, 2008, s.379-417.

KUNERALP, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali* (1839-1922), İstanbul, 1996.

ÖZTÜRK, Nazif, “Osmanlı Döneminde Vakıflar”, *Türkler*, 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.433-446.

SUNGUROĞLU, İshak, *Harput Yollarında*, 1, İstanbul, 1958.

SÜREYYA, Mehmet, *Sicil-i Osmani*, 6, (Yay. Haz.: Nuri Akbayer), İstanbul, 1996.

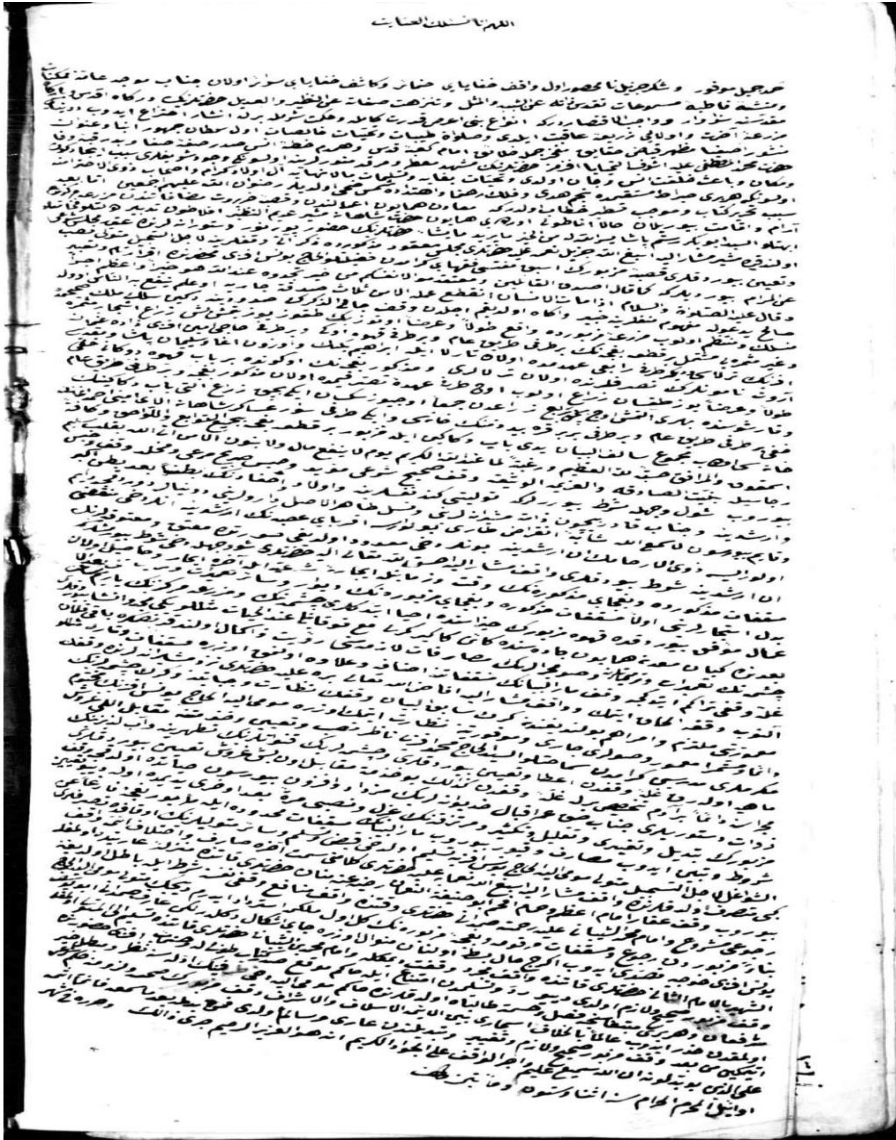
TIZLAK, Fahrettin, *398 Numaralı Harput Şer’iyye Sicili M. 1814/1815-1839 (H. 1230-1255)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1987.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrat Sistemi”, *Osmanlılar*, 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.17-34.

YILMAZÇELİK, İbrahim, *392 Numaralı Harput Şer’iyye Sicili H. 1260-1264 (M. 1844-1848)*, Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1987.

EKLER

Ek:1 Ebubekir Rüstem Paşa'nın Elazığ'daki Çeşme Vakfiyesi

Kaynak: 392 Numaralı Harput Şer'iyeye Sicili Belge No:50

Ek:2 İbrahim Ağa'nın, Ebubekir Rüstem Paşa Çeşmeleri ile İlgili Ek Vakfiyesi

